

Ю. Третяк,
кандидат архітектури, доцент кафедри
рисунка і живопису Київського національного
університету будівництва і архітектури

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Дослідження різних рівнів архітектурного середовища виправних закладів, таких як *регіональний*, на якому розміщується мережа пенітенціарних установ; *міський*, що охоплює питання розташування виправних комплексів у системі міста; *локальний*, на якому формується функціонально-планувальна структура комплексів будівель і споруд пенітенціарних установ, рекомендується здійснювати за допомогою загальнонаукового методу уточнення та систематизації вихідної інформації. Рівні архітектурного середовища пенітенціарних закладів (регіональний, міський та локальний) мають схожі критерії завершеності та потенціалу вдосконалення, тобто можливість змінюватися і розвиватися у просторово-часовому континуумі. При подальшому формуванні та гармонізації багат шарового архітектурного середовища виправних установ різних типів та видів передбачається застосовувати різні методики, що базуються на наукових загальних і специфічних теоретичних та емпіричних методах.

Ознаки «спорідненості» соціально-морфологічної структури пенітенціарного закладу та містобудівного утворення такі, як ієрархічна будова, наявність «центрів» тяжіння «населення», важливість диференційованих функціональних зв'язків та комунікацій тощо, надають можливість передбачити доцільність застосування містобудівних методів та методик для розбудови і гармонізації архітектурного середовища виправної системи [2].

Диференційована ієрархічна структура архітектурного середовища пенітенціарних комплексів на різних рівнях, від регіонального до локального, дає можливість використання гексагональної (шестикутної) решітки для побудови ідеалізованих моделей розміщення закладів на території України, у місті чи населеному пункті, а також моделей

комплексу будівель та споруд. Універсальність моделі, яку вперше використав В. Кристаллер для аналізу розміщення центральних функцій у системі населених місць, додатково проявляється у її симетрично-ритмічній організації, приближення до якої може стати основою методики упорядкування та гармонізації архітектурного середовища виправних комплексів на різних рівнях.

Ідея використання гексагональної решітки для побудови моделей територіального розміщення на рівні районного планування та міста, а також функціонально-планувальної організації пенітенціарного закладу як системи базується на властивості цієї решітки щільно вкривати територію з урахуванням ієрархічності функцій, що виконуються та повторюються на кожному рівні архітектурного середовища. Відповідне накладання шестикутної решітки на реальну схему планування дозволяє виявити вузли та центри, які відображують фактичні умови функціонування системи залежно від призначених їм певної кількості «населення» (ув'язнених, персоналу та відвідувачів) та об'єктів тяжіння, що розміщуються у зонах впливу [1]. При цьому зв'язки, що геометрично виявляються між центрами решітки, повинні правильно відображувати фактичну ієрархічну структуру транспортної чи пішохідної мережі відповідно до рівня архітектурного середовища – регіонального, міського, локального.

На регіональному рівні функціонування виправної системи моделювання спирається на схему залізничного транспорту, за допомогою якої в основному здійснюється перевезення контингенту ув'язнених з місця на місце, – з одного боку, та на можливість автомобільної доступності – з іншого. Гексагональна решітка з радіусом 60 км (середня швидкість автомобіля за годину) накладається на карту України відповідно до мережі залізничних доріг та великих міст – центрів розселення. Схема існуючого стану розміщення пенітенціарних установ основних шістьох типів (тюрми, виправні центри, колонії із загальним, суворим та особливим режимом утримання, виховні колонії для підлітків), які складають виправну систему України на сьогоднішній день, виявила збіг більшості місць скупчення виправних установ з вузлами решітки, сконцентрованість пенітенціарних комплексів різних типів у містах – центрах розселення (Харків, Донецьк, Одеса, Дніпропетровськ, Вінниця), нерівномірність розміщення закладів у регіонах (помірно-розосереджена у західних та центральних регіонах, нерівномірно-концентрована у східній та

східно-південній частині держави) (рисунок, Б). Забезпеченість транспортними залізничними мережами також є недостатньою, особливо для виправних центрів – установ мінімального ступеня безпеки, які тяжіють до аграрного засобу виробництва. Виправні установи з максимальним та середнім ступенем безпеки – слідчі ізолятори, тюрми, колонії із суворим та особливим режимом утримання – є розміщеними у центрах міських агломерацій із розвинутим виробництвом та мають кращу забезпеченість транспортом.

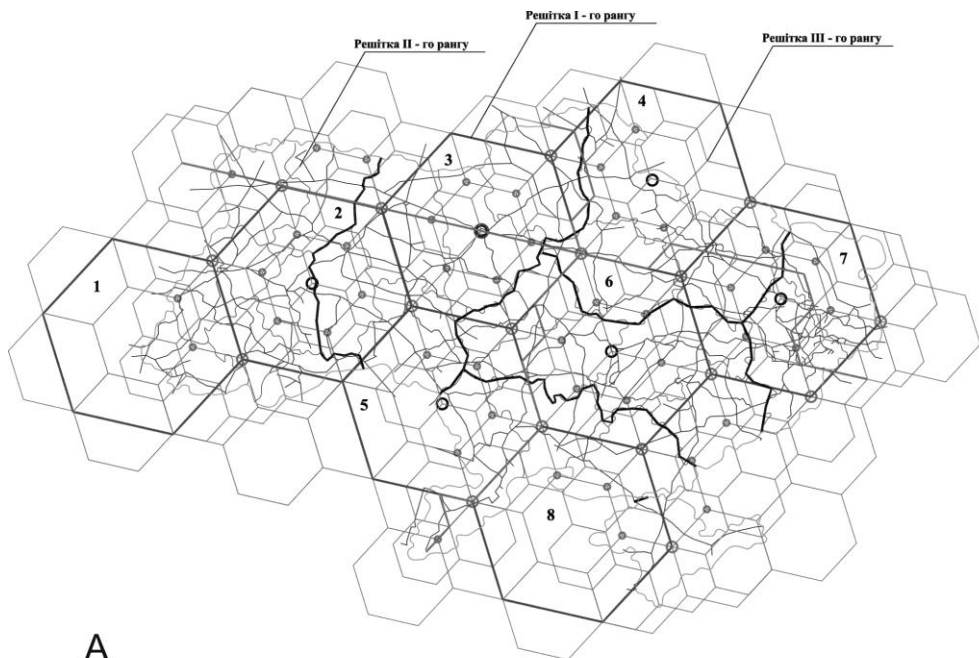
Дослідження пенітенціарної статистики останніх років встановило, що станом на 1 лютого 2012 року існуюча територіальна мережа виправної системи України складається із 142 кримінально-виконавчих установ дев'яти видів різного рівня безпеки, з яких у 9 установах мінімального рівня безпеки із загальними умовами для тримання чоловіків знаходяться 6824 особи; у 13 колоніях для тримання жінок знаходяться 6108 осіб; у 35 установах середнього рівня безпеки для вперше засуджених чоловіків тримається 36524 особи; у 41 установі середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених чоловіків тримається 44735 осіб; у 9 установах максимального рівня безпеки для чоловіків тримається 4335 осіб; у 6 установах мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами для тримання чоловіків знаходиться 963 особи; у 23 виправних центрах тримається 5091 осіб; у 6 спеціалізованих лікувальних закладах тримається 2879 чоловіків; в арештних домах при виправних колоніях тримається 603 особи; у секторах різного рівня безпеки при виправних колоніях – 8045 особи; у 8 виховних колоніях для неповнолітніх – 1337 дівчат і хлопців. При 88 установах виконання покарань функціонують професійно-технічні навчальні заклади, в яких навчається 9 тисяч засуджених. Загальноосвітнє навчання засуджених забезпечує 151 загальноосвітній навчальний заклад. Діяльність кримінально-виконавчої служби забезпечують 46,1 тис. працівників при штатній чисельності 52, 3 тис. посад [4].

Спостереження динаміки коефіцієнтів засудженості в Україні за останні десять років та аналіз закордонних і вітчизняних соціальних тенденцій надає можливість стверджувати, що кількість осіб, які утримуються в установах системи виконання покарань, у наступні роки буде залишатися приблизно на тому ж рівні [4]. Такі ж самі тенденції виявляються стосовно динаміки кількості службового персоналу. Це означає, що часово-просторовий розвиток середовища

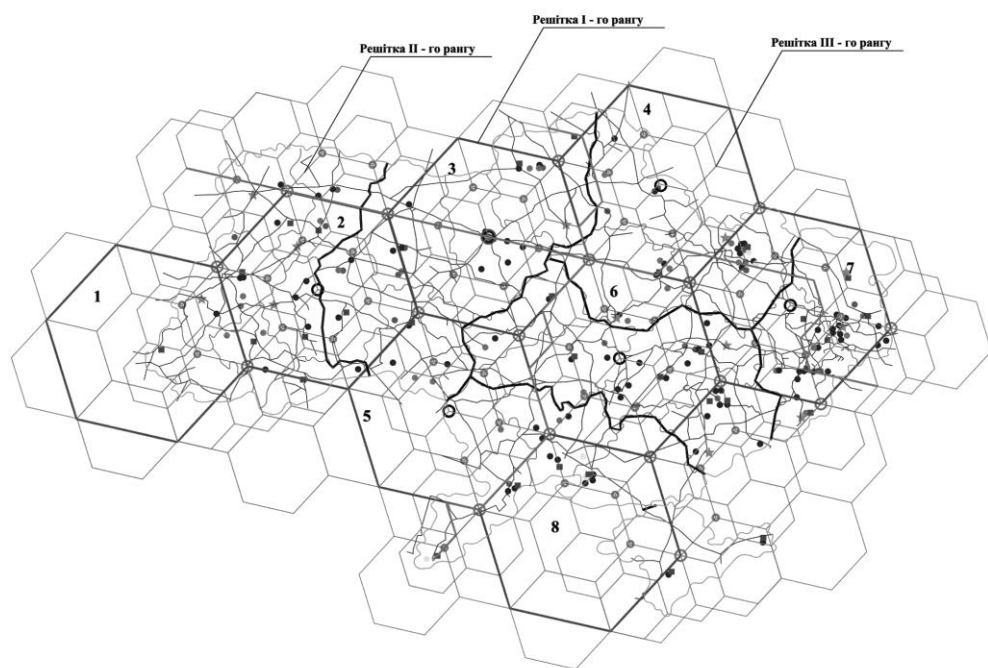
комплексів вітчизняних пенітенціарних установ буде відбуватися за різними сценаріями: закриття нерентабельних і невідповідних сучасним вимогам установ; реконструкція закладів, які доцільно перебудувати та добудувати; нове будівництво пенітенціарних комплексів різних типів.

Моделювання містобудівного середовища територіальної мережі виправних установ в Україні за допомогою побудови ідеалізованих моделей на основі гексагональної решітки надає можливість передбачити розвиток середовища на регіональному рівні за кількома альтернативними сценаріями. Усі варіанти формування територіальної мережі складатимуться з трьох ієрархічних рангів, умовно I, II та III. Функціонуючи як соціально-територіальна мережа, пенітенціарні заклади, що розмішуватимуться у вузлах шестикутної решітки цих трьох рангів, матимуть радіуси обслуговування відповідно 200 км (I ранг), 100 км (II ранг) та 50 км (III ранг) (рисунок, А). Побудова та аналіз ідеалізованих моделей територіальної мережі пенітенціарних закладів може вказати шляхи її альтернативного розвитку у кількох напрямках.

Розробка альтернативних варіантів розміщення територіальної мережі виправних закладів виявляє проблему невідповідності існуючої класифікації пенітенціарних комплексів сучасним потребам. Рекомендована класифікація пенітенціарних установ за режимними вимогами включатиме, окрім відкритого (виправні центри) та закритого (виправні колонії) виду установ, ще такі види, як *напіввідкритий* та *напівзакритий*. Поглиблена ієрархічна структура пенітенціарних установ, як вже було вказано, обслуговуватиме населення відповідно трьох рангів, кожен зі своїм радіусом досяжності. На цьому рівні дослідження можливо попередньо визначити типологічні ознаки, за якими формуватиметься територіальна мережа пенітенціарних установ в Україні. Виправні комплекси можуть класифікуватися за *рівнями безпеки* (максимальний, середній мінімальний), *режимами утримання* засуджених (полегшений, загальний, посилений, суворий, особливий), *ємністю* (мала, середня, велика), *професійною спеціалізацією* (міський чи аграрний засіб виробництва), *статевовіковими ознаками* засуджених (жінки, чоловіки, підлітки, змішаний), *функціонально-планувальною структурою* (компактною, розосередженою, змішаною) та *просторово-середовищною організацією* (відкрита, закрита, змішана) тощо.

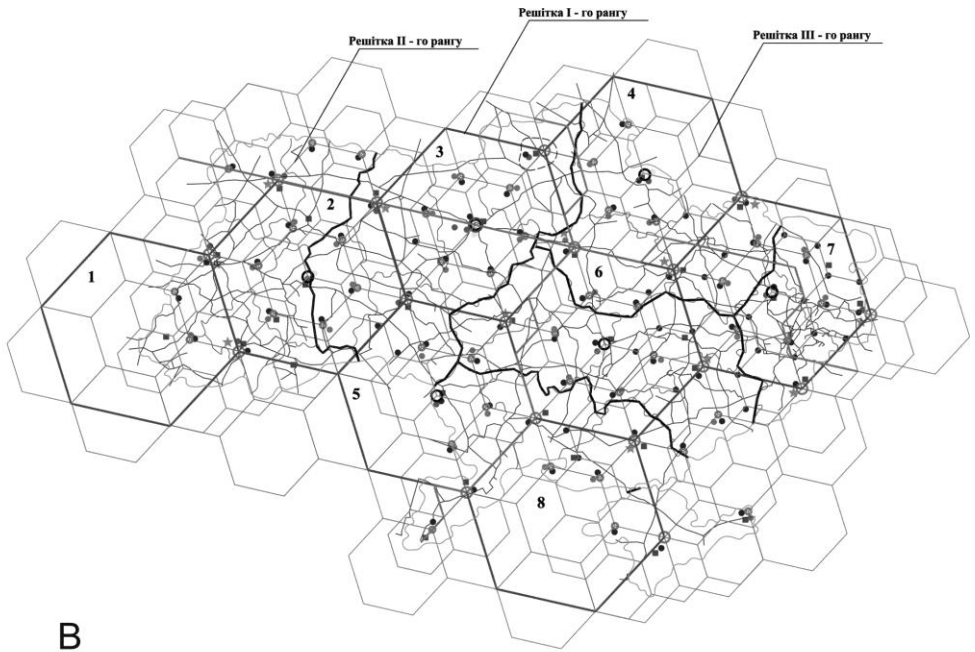


А

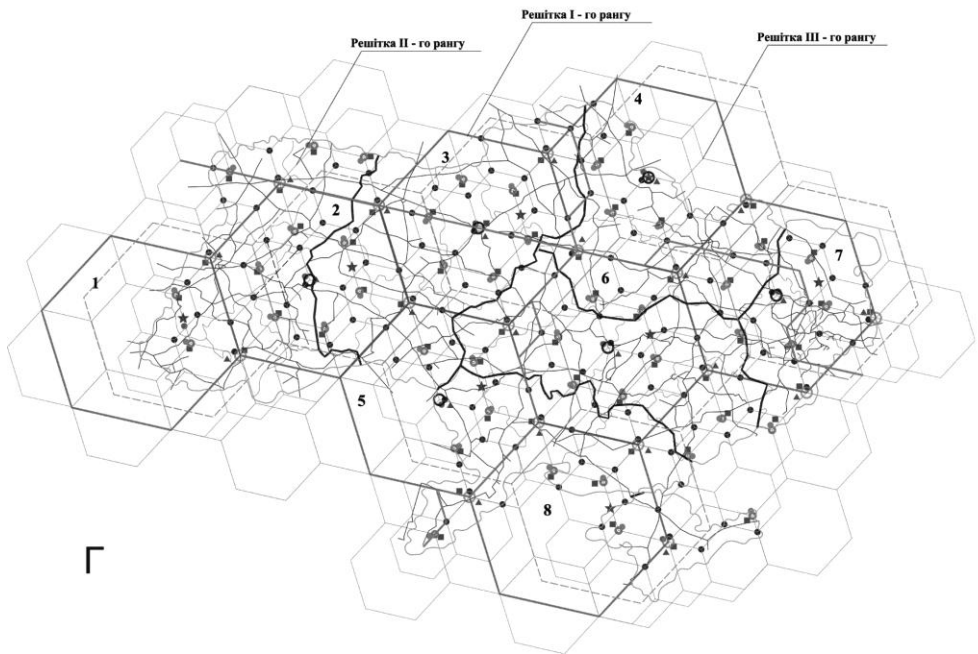


Б

Рисунок. Стадії моделювання територіальної мережі пенітенціарних закладів в Україні (див. також с. 211)



В



Г

Рисунок. Закінчення

Один з варіантів формування архітектурного середовища виправної системи на регіональному рівні включатиме гексагональну планувальну решітку трьох рангів із відповідними модулями, у вузлах та центрах якої розміщуватимуться 217 пенітенціарні установи різних типів та ємності та 62 слідчих ізолятори у комплексі з арештними домами. У центрах та вузлах решітки першого рангу розміщуватимуться 23 виправні центри для чоловіків, жінок та підлітків, які засуджені до обмеження волі, із середньою ємністю 200 осіб. У вузлах решітки II рангу рекомендується розмістити 62 слідчих ізоляторів та 45 виправних закладів напіввідкритого типу для чоловіків та жінок, мінімального ступеня безпеки, середня ємність яких складатиме 300 осіб. Вісім закритих пенітенціарних комплексів для утримання чоловіків, максимального ступеня безпеки, розташовуватимуться у центрах шестикутної решітки I рангу і матимуть середню ємність 500 осіб. За такою ж схемою пропонується розмістити 8 напіввідкритих виховно-адаптаційних центрів для підлітків, ємність кожного з яких нараховуватиме 200 осіб. Нарешті, у вузлах решітки III рангу рекомендується розміщувати найбільш численні напівзакриті виправні комплекси середнього ступеня безпеки для чоловіків. Таких у територіальній мережі нараховуватиметься 133 із середньою ємністю 600 осіб (див. рисунок, Г).

Враховуючи попередні дослідження існуючого стану територіальної мережі пенітенціарних установ в Україні та їхні типологічні особливості відповідно до режиму утримання засуджених, можна передбачити, що базова типологія виправних установ буде розширена, а територіальна мережа формуватиметься за декількома альтернативними сценаріями. Такий підхід надає можливість сформулювати ряд гіпотетичних принципів розміщення територіальної мережі пенітенціарних закладів в Україні такі, як *принцип концентровано-рівномірного розміщення закладів різних типів*, що передбачає змішану централізовано-автономну систему формування мережі; *принцип відповідності*, за яким тип і кількість виправних установ, їхня ємність, спеціалізація виробництва та професійного навчання, місце розміщення в мережі населених місць повинні відповідати потребам окремих регіонів, областей та міст; *принцип ефективності*, який забезпечить розміщення виправних установ на території України з мінімальними соціально-економічними витратами.

Отже, проблеми визначення типологічних основ, а також формування і гармонізації архітектурного середовища для виправлення

засуджених можуть бути вирішеними за допомогою таких розповсюджених «містобудівних» методів, як оптимізаційне та імітаційне моделювання, структурно-функціональний метод, компактних решіток та скорочених зв'язків, графоаналітичний тощо. Дослідження пенітенціарних комплексів на більш низьких рівнях – міському та локальному – може спиратися на аналогічні методи з наступним визначенням та розробкою методики проектування і гармонізації архітектурного середовища для утримання засуджених до обмеження та позбавлення волі.

Список літератури

1. *Тімохін В.О.* Архітектура міського розвитку. 7 книг з теорії містобудування / В.О. Тімохін. – К.: КНУБА, 2008. – 629 с., 158 іл.
2. *Владимиров В.В.* Основы районной планировки: учебник / В.В. Владимиров, И.А. Фомин. – М.: Высшая шк., 1995. – 224 с.
3. *Третьак Ю.В.* Виправні та адаптаційні центри для підлітків (архітектура і функціонування) / Ю.В. Третьак. – К.: Видавець Надтока О.Ф., 2008. – 120 с.
4. www.kvs.gov.ua

Стаття надійшла до редколегії 1 серпня 2012 року.